

Галина СВАРНИК

ДОЛЯ АРХІВУ ТОВАРИСТВА “ПРОСВІТА” У ЛЬВОВІ

Викладено історію формування та драматичну долю архіву Товариства “Просвіта” після 1939 р., частини якого в різні часи перебували у Києві, Львові, Варшаві. Охарактеризовано склад, стан та сучасне місце перебування архіву Товариства.

Ключові слова: “Просвіта”, архів “Просвіти”.

У своєму повідомленні не буду торкатися джерел формування архіву Товариства, його складу та характеру документів, що відклалися за час більше як 70-літньої діяльності Товариства до Другої світової війни. Не буду також говорити про втрати, яких зазнали документи внаслідок воєнних дій і погромів у 1919, 1928, 1938 роках. Точкою відліку буде 1939 р., коли, після закриття всіх українських установ і організацій у Львові, їх документи було передано до архіву Наукового товариства ім. Шевченка. Протягом короткого періоду радянської влади у Західній Україні (1939–1941), незважаючи на ліквідацію НТШ, більшість його архівних матеріалів залишалась у приміщенні бібліотеки. Проте деякі з цих матеріалів були передані новоствореним державним архівам, а деякі депозити повернено їх власникам.

Однією з найбільших документальних збірок, переданих до НТШ, була збірка Товариства “Просвіта”. Як видно з інвентарного опису документів Відділу рукописів Бібліотеки НТШ за жовтень 1944 р.¹, передавалися ці документи окремими частинами і в різні періоди ще під час діяльності Товариства у 1920–1930 рр.: № 533 – архів Товариства “Просвіта”; № 636 – збірка “Просвіта” (1923); № 599 – “Просвіта” в Кам’янці-Подільському (2 пачки [?]); № 1374 – Читальня “Просвіти” в Туротині; № 1414 – “Просвіта” в Луцьку; та три депозити: № 110 – збірка “Просвіти” – (Перекреслено. Збоку запис чорнилом: “Відобрав 5.XII.1941); № 172 – збірка Протоколи читальні “Просвіти” в Новому Санчі; № 244 – Ноти з “Просвіти” (автографи). Дата надходження – 31.V.1940. Крім того, є список літератури, переданої до бібліотеки НТШ (1926–1928)². А вже 27 жовтня 1939 р. “відбулося засідання Головного Відділу Товариства “Просвіта”, на якому розглядалася справа видобуття бодай деяких річей (архів, бібліотека, портрети) зі зареєстрованого будинку в Ринку, 10 (для передачі НТШ)”³. Під час німецької окупації Львова Товариство продовжувало свою діяльність, а вже після приходу “других советів” вона надовго припинилася, а його документи потрапили у відання органів МВД.

Як історія хвороби, читається справа фонду Товариства “Просвіта”.

9 серпня 1947 р. заступника начальника Архівного управління МВД УРСР, капітан Павлюк віддав розпорядження в.о. директора ЦДІА в Києві А. Бондаревському: “Примите на хранение документальные материалы, прибывшие из г. Львова. Прием оформте актом, – один экземпляр которого направьте в Архивное Управ-

ление”. І навкiс цього тексту синім олівцем директорський, але теж не дуже грамотний, наказ нижчим інстанціям: “Т. Зыковой принять и составить акт в том, что приняли одну машину, указать фонд, количество (около двух тонн). А Бондаревский. 9.8.47”⁴. І сам акт передачі:

Акт гор. Киев 9-го августа 1947 г.

Мы нижеподписавшиеся, Начальник отдела культуры и быта Львовского Государственного Архива тов. Чернецкий, Начальник Особого Отдела ЦГИА УССР тов. Зыкова В. М. составили настоящий акт в том, что первый сдал, а второй принял на хранение документальные материалы фонда Украинских националистических товариществ “Просвіта”, привезенных из Львовского областного государственного архива.

Документальные материалы не упорядочены, привезены в машине “навалом” в количестве около двух тонн. Справочного аппарата к фондам не имеется. Передал: (підпис), приняла: (підпис), печатка архівного управління”⁵.

А через два роки з’являється перший “Отчет о разборке по фондам группы материалов под общим названием: “Просвіта”. Звідки взялася ця “група”, важко уявити, хіба що під час перевезення зі Львова до Києва “навалом” на вантажній машині, але в результаті “разборки” виявлені окремі самотійні фонди:

Головна Управа т-ва “Просвіта” у Львові” / Об’єм 2670 од. і 360 кг розсипу (облік точний).

“Кременецька повітова “Просвіта” / Об’єм 110 кг розс. 9 (орієнтовно)

“Луцька Повітова “Просвіта” / Об’єм 180 кг розс. (орієнтовно)

“Ковельська Повітова “Просвіта” / Об’єм 60 кг розс. (орієнтовно)

“Володимир-Волинська Повітова “Просвіта” / Об’єм 30 кг розс. (орієнтовно)

“Кам’янець-Подільська Повітова “Просвіта” / Об’єм 5 кг розс. (орієнтовно)

“Выделено в утиль – 100 кг росс, (орієнт).

Чужие фонды в подкладку – 20 кг (орієнтир).

12/VIII 49 г. Підпис : В. Зыкова”⁶.

Потім той же відділ Особливих фондів ЦДІА в Києві склав “Отборочный список № 23. На документальные материалы фонда “Главного комитета товарищества “Просвіта” во Львове, как не имеющие ни исторического, ни практического значения.

Объем фонда: 2670 ед. и 360 кг. росс, за 1874–1942 гг.

Оставлены на хранение в фонде уставы, циркуляры, протоколы, резолюции собраний, отчеты, переписка с филиалами и т. д.

Отобраны, как не подлежащие хранению:

1. Квитанционные корешки – 90 ед.

2. Ученические тетради учеников сель-хоз школы при тов-ве – 3 кг.

3. Черновые заметки бухгалтерии, музыкальные ноты, обрывки списков книг – 35 кг.

4. Чистые бланки – 20 кг.

5. Повторные экземпляры документов: циркуляры, объявления – 15 кг.

Всего 73 кг. россыпи – 90 ед. хр. Объем фонда 2670 ед. 360 кг росс. Выделено 90 ед. Оставлено на хр.

Директор ЦГИА УССР (Олейник)
Зам. директора ЦГИА УССР (Бондаревский)
Нач. отдела (Зыкова)”⁷.

Внизу списку рукою В. Зикової, дописано: “Э.П.К. (экспертно-проверочная комиссия) АУ МВД УССР заключения на материалы не прислала. Докум. материалы по данному списку направлены филиалу ЦГИА во Львове. 11/VII 50 г. В. Зыкова”⁸.

Потім, як свідчать матеріали, фондом “Просвіти” почали займатися вже у Львові. Тут до документів підійшли по-іншому: “Руководствуясь приказом Министерства Внутренних Дел Союза ССР от 3 июня 1956 г. № 0275 и перечнем документальных материалов, подлежащих хранению в отделах секретных фондов”, у 1957 р. комісія вже не засекречувала, а розсекречувала те, що вважала за потрібне, виходячи з принципу, що всі документи українських організацій апriori повинні бути секретними. Тому на таємному зберіганні було залишено 90 справ”⁹.

Згодом у Львівському обласному архіві знайшли ще 3 кг документів “Просвіти”, а у відділі рукописів бібліотеки ім. В. Стефаника АН УРСР у Львові ще 160 неописаних справ за XIX–XX ст. і 8 кг розсипу. У 1976 р., під час чергового “вдосконалення” архівних фондів, комісія у складі заст. директора ЦДІАЛ А. Сісецького, начальника I-ї частини А. П’ятигорової і ст. наук. співробітника В. Бунченко провела додатковий перегляд і вивчення складу та змісту документів фонду. В результаті цього комісія встановила, що низку справ (разом 90) “содержат в себе переписку с буржуазно-националистическими партиями, организациями, товариществами и частными лицами в Америке, Чехословакии, Канаде и др. странах; рефераты, статьи, заметки, сообщения, рассказы, новеллы, стихи и другие произведения антисоветского и буржуазно-националистического содержания; книги учета и списки членов товарищества за границей, подлежат засекречиванию и передаче с общего на секретное хранение в I часть. Всего 83 дела.

При полистом просмотре дел №№ (...) из них были изъяты отдельные документы секретного характера: рефераты, статьи, заметки, рассказы, новеллы, стихи и др. произведения, посвященные УСС, УГА, УНР и националистического содержания; документы служащих, содержащие сведения о пребывании их в УСС, УГА, УНР и националистических организациях, из которых были сформированы отдельные дела №№ (...). Всего 7 дел. Отдельные письма частных лиц из Канады, Чехословакии, Румынии и Франции были выделены из дел №№ (...) общей переписки и подложены в уже ранее имеющиеся аналогичные дела №№ (...).

Всего подлежат засекречиванию и передаче на хранение в I часть 90 дел №№ (...)”¹⁰.

Мало минути ще 23 роки, щоб 3 лютого 1989 р. комісія з розсекречування документів ЦДІА у Львові виявила, що документи фонду 348 Товариства “Просвіта” у Львові не містять секретних відомостей, підлягають розсекречуванню й передачі на загальне зберігання. Всього розсекречено 367 справ”¹¹.

22 липня 1993 р. Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей при Кабінеті Міністрів України передала на постійне зберігання до ЦДІАЛ вручені Міністерством культури та мистецтва Республіки Польща, з доручення її президента, шість томів протоколів Товариства за 1868–1923 рр.

Напевно, варто коротко розповісти ще й про те, звідки раптом взялися ці книги. Найдраматичніше, можливо, склалася доля частини документів, що зберігалися в Бібліотеці НТШ і були вивезені зі Львова під час Другої світової війни у 1944 р. За звітами про роботу Відділу рукописів Бібліотеки під час німецької окупації Львова¹², можна встановити, що в той час було спаковано та відправлено з останніми німецькими транспортами, які встигли відійти перед наступом Червоної армії на територію Польщі, сім скринь рукописів та книжок, якими доповнювали ці скрині в Бібліотеці АН УРСР у Львові, колишній Оссолінських (до якої в той час належав відділ рукописів бібліотеки НТШ)¹³. По дорозі, десь поблизу Вроцлава, ці транспорти потрапили під бомбардування і архіви – в розбитих скринях – опинилися в будівлях одного з фільварків графині фон Пфайль, а точніше, у великій мурованій стайні в Аделіні (тепер Загородно під Золоторією в Польщі). Знайшли їх аж у 1945 р. під час перших пошукових акцій, ведених польськими бібліотеками. Отже, разом зі збірками Національної Бібліотеки львівські архіви потрапили до Варшави.

Після попереднього впорядкування у 1946–1947 рр., вони майже 40 років чекали на свою подальшу долю. Аж у 1980-х рр. їх детальніше описано й потім мікрофільмовано. У травні 1993 р., під час візиту президента Польщі Леха Валенси в Україну, шість книг протоколів Товариства “Просвіта” були передані в дар українському народу (смію припустити, тільки тому, що ці книги зберегли свою давню гарну оправу й досі добре презентуються). Це книги протоколів загальних зборів і засідань Головного Відділу Товариства, починаючи від перших зборів Товариства 26 листопада 1868 р. до 20 лютого 1923 р., пізніші протоколи зберігалися в історичному архіві. А залишилися в Національній бібліотеці статут Товариства, документи про організацію й діяльність Головної управи, філії й читалень за 1892–1939 рр. (протоколи, заяви, бюлетні, кореспонденція); матеріали видавничого відділу Товариства і редакції часопису “Життя і Знання”, листування 1923–1939 рр. (листи до редакції і до редактора, проф. Василя Сімовича). Мікрофільми цих документів вже є в архіві й доступні для використання.

У результаті всіх переміщень і поділів документи зберігаються у кількох місцях: більша частина складає фонд № 348 товариства “Просвіта” за 1868–1942 рр. в ЦДІА України у Львові, який налічує 7058 справ і фонд № 122 в ЛНБ АН України ім. В. Стефаника за 1919–1939 рр., що включає частину документів редакції органу товариства “Життя і Знання” за 30-ті рр.

Окрім того, ще у 1947 р. у Києві залишилася досить значна частина збірок Відділу рукописів колишньої Бібліотеки НТШ. Отже, в Інституті літератури АН України зараз зберігається, наприклад, архів Івана Белея (ф. 100), який також містить частину документів Товариства “Просвіта” (№№ 624–655 за 1870–1871 рр.).

Тому висновок, мабуть, можна зробити зараз один: оскільки повернення до Львова всіх колишніх документів Товариства не є можливим, для зручності дослідження цього справді масового матеріалу необхідно, щоб усі його розрізнені частини були повністю доступними для використання і склали єдину джерельну базу – хоча б у формі якогось загального міжфондового покажчика, адже документи Товариства “Просвіта” у Львові є одним з невичерпних джерел інформації про становлення національної свідомості в селах Галичини, Поділля та Волині, про культурний і освітній розвиток їх людности.

Halyna Svarnyk. Fate of the archives of the “Prosvita” society in Lviv

The author describes history of collection and dramatic fate of “Prosvita” society archive after 1939, parts of which in different times were located in Kyiv, Lviv, and Warsaw. She depicts structure, condition and current location of society’s archive.

Key words: “Prosvita”, “Prosvita” archive.

-
- ¹ Центральний Державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАУЛ). – Ф. 309. – Оп. 2. – Спр. 15.
 - ² ЦДІАЛ. – Ф. 348. – Оп. 1. – Спр. 6418.
 - ³ ЦДІАЛ. – Ф. 362. – Оп. 1. – Спр. 250. – Арк. 4.
 - ⁴ ЦДІАЛ. – Ф. 348. – Арк. 15.
 - ⁵ Там само. – Арк. 16.
 - ⁶ Там само. – Арк. 17.
 - ⁷ ЦДІАЛ. – Ф. Р-49. – Оп. 1. – Спр. 4.
 - ⁸ Там само. – Арк. 19.
 - ⁹ Там само. – Арк. 25.
 - ¹⁰ Там само. – Арк. 32–33.
 - ¹¹ Там само. – Арк. 41.
 - ¹² ЦДІАЛ. – Ф. Р-49. – Оп. 1. – Спр. 4; ЦДІАЛ. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 819.
 - ¹³ Горак Р. Під куполом Оссолінеуму // Жовтень. – 1989. – № 6. – С. 80–85; Бачинський Р. Навіщо ламати списи // Молода Галичина. – 1991. – №№ 90–93; Дашкевич Я. Як нищили незнищенне // Дзвін. – 1991. – № 8. – С. 114–119.